

Grundtvig Multilateral Projects
Project FINALLY
Financial Literacy for the Roma

Здраве и социално развитие
Доклад за оценка на потребностите
България

Съдържание

1. Анализ на документи: Ромите в България	3
1.1 Социо-икономически характеристики на ромската общност в България.....	3
1.2 Национални местни закони за малцинствата със специален фокус върху ромите	8
1.3 Правна рамка и съществуващи политики за образование за възрастни, насочени към ромите	10
2. Описание на методологията	13
3. Резултати: основни аспекти	15
3.1 Източник на доходи	15
3.2 Потребление	20
3.3 Представа за икономически успех	25
3.4 Спестявания и и инвестиции, кредити	27
3.5 Отношения с банкови институции.....	29
3.6 Планиране на бъдещето	31
4. Заключение и препоръки	32
Основни заключения.....	32
Препоръки.....	34
Библиография	37

1. Анализ на документи: Ромите в България

В рамките на проекта Finally, екип от изследователи от Фондация „Здраве и социално развитие“, проведе теренно изследване, насочено към откриване на навиците за управление на личните финанси и моделите на потребление на ромите в квартал Факултета в София. Основните резултати от изследването акцентират върху затрудненията на ромите да намерят работа - поради ниското ниво на образование, невъзможността да планират разходите си - поради непредвидимостта на доходите им, необходимостта да намерят пари за покриване на ежедневните нужди на семейството, както и върху стратегиите за оцеляване и намиране на пари в случай на извънредна ситуация. Докладът завършва с предложения за изготвяне на програмата за обучение за подобряване на финансовата грамотност на ромите.

1.1 Социо-икономически характеристики на ромската общност в България

По данни от 2011 на Националния статистически институт за населението и жилищния фонд, ромския етнос остава третата по големина етническа група в България: 325,343 души, т.е. 4,9% от българските граждани се самоопределят като принадлежащи към ромския етнос (Национален статистически институт, 2011 г.).

Преброяването показва трайна тенденция част от хората, определяни от общото население като „роми“ или „цигани“ да се самоопределят като „българи“, „турци“, „румънци“ и де., което вероятно се дължи на факта, че лицата, които участват в преброяването имат право сами да определят своята етническа принадлежност или да се въздържат от това. Лицата от ромската етническа група са разпределени във всички региони в страната. Относителният им дял е най-голям в района на Монтана (12.7 %) и Сливен (11.8 %), следвани от региона на Добрич (8.8 %), Ямбол (8.5 %), при средно за страната 4,9%. Приблизително половината (55,4%) от лицата, които се самоопределят като принадлежащи към ромската етническа група живеят в градовете.

Възрастовата структура на ромското население показва ясно проявена тенденция - относителният дял на възрастовите групи намалява с увеличаване на възрастта: деца във възрастовата група 0 до 9 години съставляват една пета (20,8%) от всички лица, които се самоопределят като роми, групите на възраст 10-19г. и 20-29 г. имат равни относителни дялове по 18,3% всеки, възрастовата група 30-39г. съставлява 15,2%; а възрастовата група 40-49 - 11,6%; групата на възраст 50-59 -8,7 %; а тези на възраст 60-69 г. са 4,9 %; възрастовата група 70-79г. - 1,9% . Най-малък е делът на хората от групата 80 + - 0,4 %.

Жилищни условия

Равнището на урбанизация варира в различните етнически групи. Три четвърти от хората, които се определят като българи живеят в градовете (77.5%), в сравнение с половината от тези, които се определят като роми (55.4%) и почти две пети от тези, които се определят като турци (37.6%). Таблица 1 представя данните за местоживеенето на най-големите етнически групи.

таблица 1. Местоживеене на големите етнически групи (%)

местоживеене	българи			турци			роми		
	1992	2001	2011*	1992	2001	2011*	1992	2001	2011*
година									
Град	71.6	73.5	77.5	31.6	37.0	37.6	52.3	53.8	55.4
Село	28.4	26.5	22.5	68.4	63.0	62.4	47.7	46.2	44.6

източник: Национален статистически институт (НСИ) 1994, 2004, 2011

Нарастването на градското ромско население е леко забавено и по-слабо изразено в сравнение с това на населението с български и турски етнически произход.

Ромите са единствената група, където делът на децата и младите хора под 19 г., които живеят селата е по-висок като относителния дял на селското ромско население.

Сериозен проблем пред ромите е нарастващата пространствена изолация на тяхната общност. Концентрацията на ромите в отделни квартали, се е увеличила през последните петнадесет години, както в градските така и в селските райони. Тази концентрация в отделни квартали обикновено води до социална изолация на жителите им, влошаване на условията им на живот, проблеми, свързани с изграждането и поддръжката на инфраструктурата и чистотата, транспортни проблеми и трудности в предоставянето на услуги. Едно от най-сериозните последствия е влошаването на възможностите на младите хора, за да бъдат подготвени за участие в официалната икономика, оттам и увеличаването на трудностите, които те срещат при търсенето и намирането на работа.

По данни на НСИ от последното преброяване, етническите българи имат средно 23.2 м² жизнено пространство, докато ромите имат само 10.6 м².

Значителна част от ромите, пребиваващи в градовете, обитават пренаселени квартали, често извън регулация, в покрайнините на града, разположени в места, които нямат системи за

водоснабдяване и канализация, или ако имат такива - те са в много лошо състояние, където електрическото захранване често се извършва незаконно или не съществува изобщо. Селските райони в страната като цяло са с недоразвити или липсващи канализационни системи, което всъщност определя по-лошите жилищни условия на мнозинството от българските турци, мюсюлмани и почти половината от гражданите от ромски произход. Две пети от ромите все още живеят в къщи без водоснабдяване, като се снабдяват с вода отвън от улични чешми и кладенци, три пети от ромските къщи не са свързани към централната канализационна система, и четири пети нямат вътрешни бани.

Трудова заетост

Ромите са в неравностойно положение на националния пазар на труда в резултат на структурните промени, които се случиха в последните години в България. Промените в макроикономическата ситуация в страната, доведоха до тяхното изключване от пазара на труда и до постоянно поддържани много високи нива на безработица в тяхната общност, или заетост на работни места с много ниски доходи. Те са по-малко конкурентоспособни по отношение на квалификация, образование, обществен имидж на тяхната професия и социален капитал.

По време на комунистическия режим, всички български граждани са били въдворявани на работа, следствие на официалната политика от управляващата партия. Официално не е имало безработни хора, а безделниците са били преследвани от закона. Повечето от ромите са били заети в индустрията и услугите. От началото на 1990 сме свидетели на масово отпадане на ромите от пазара на труда - най-големите фабрики, където ромите изкарваха поминъка си бяха затворени. Втората голяма вълна на безработица настъпи през 1992 г., когато бяха затворени държавните ТКЗС, и земята беше върната на собствениците. През 2001 г. 17.9% от работоспособното ромското население на възраст 16-59 години, е било наето на работа, (НСИ 2004). Според представително проучване (GGS) през 2007 г. само 27% от ромите са заети на постоянна работа (Vikat , и др . , 2007 г.). В края на 2008 г. (годината на бум на чуждите инвестиции и строителство в страната), делът на заетите роми постоянно се увеличава до 32.9% и 14.5% повече са ангажирани в програми за временна заетост или сезонна и временна работа (по данни от представително за ромите в България изследване „Здравето и ромите: Анализ на ситуацията в Европа” (Fundacion Secretariado Gitano , 2009 г.)

След тази година, заетостта на ромите отново започва да намалява. Бедността непропорционално засяга все повече ромски домакинства и ги засяга много по-дълбоко и по-дълготрайно, отколкото българските домакинства (Томова , 2012).

Данните на НСИ от преброяването на населението от 2011 разкриват персистиращи значителни разлики в икономическата активност на големите етнически групи в страната. 53.5% от всички етнически българи на възраст над 15г. са икономически активни, в сравнение с 45,4% от българските турци и само 38,8% от ромите, независимо от факта, че в тази етническа група, делът на учениците в възрастовата група над 15 години е най-малък, както и делът на пенсионерите.

87.7% от икономически активните лица сред българите са заети. Сред гражданите от турски произход заетите са 74,3% от икономически активните лица. Сред ромското население само 50.2% от икономически активните лица са наети на работа, което е 19,35% от всички роми на възраст 15 и повече години.

Има големи социални неравенства в групата на икономически неактивните лица. В относително малката група на икономически неактивните лица – тази на етническите българи - пенсионерите съставляват 68.1%, 14.7% са студентите, домакини - 9.8% и 7,3% от тази група са определени като "други".

Сред българските граждани от турски произход, икономически неактивни са повече от половината от лицата над 15 годишна възраст. Пенсионерите представляват 46.4% от тях , студентите 12,6% , 23,1% домакини и други 17.9%

Сред ромското население икономически неактивни са три пети от лицата над 15 години (61,2%). Групата на пенсионерите (единствените, които генерират собствени приходи) е най-малка 23,5% (14,4 % от всички граждани от ромски произход на възраст над 15г.) . Основната причина се крие във възрастовата структура на обществото, но също така и във факта, че много възрастни граждани от ромски произход, които са трайно безработни или са били заети в сивия сектор нямат пенсионно осигуряване и не отговарят на изискването за определен брой години трудов стаж за пенсия. Делът на студентите от икономически неактивното население, е изключително малък (7.3 %), т.е. 4,4% от всички ромски граждани над 15-годишна възраст. Този нисък дял на младите хора, които продължават образованието си след 15-годишна възраст ще определи по-ниския образователен статус и квалификация на ромската общност в дългосрочен план, от където и по-големия дял на безработните лица и отпадането на пазара на труда през следващите десетилетия. Домакините представляват

огромен дял (36,5%) от икономически неактивното ромско население, т.е. 22.4% от всички роми над 15 -годишна възраст.

Броят на хората, трайно оставащи извън пазара на труда е най-силният индикатор за социално - икономическото изключване на ромите в България след 1989 година.

Образование

Изследванията показват подобряване на образователния статус на ромската общност през последните 20 години. (виж таблица 2).

таблица 2. Образователно ниво на големите етнически групи(%)

образование/години	българи		турци		роми	
	2001 %	2011 %	2001 %	2011 %	2001 %	2011 %
висше	19.2	25.6	2.4	4.9	0.2	0.5
Средно	47.6	52.3	21.9	29.7	6.5	9.0
основно	24.9	18.0	46.9	44.5	41.8	40.8
начално	6.9	3.4	18.6	13.4	28.3	27.9
Не завършено начално, неграмотни/ непосещавали училище	1.4	0.9	10.2	7.5	23.2	21.8

източник: Национален Статистически Институт(НСИ)

Друга особеност на групата е, че функционалната неграмотност е три пъти по-често срещана сред ромските жени, отколкото сред мъжете. Жените са тези, които отглеждат децата и тяхната неграмотност или ниско образователно равнище са от решаващо значение за образователните стремежи и успеха на децата в училище. Образователното равнище на трите групи - българи, турци и роми - се повишава, но тази промяна е най-слабо изразена в ромска общност.

Част от ромските деца не говорят официалния български език достатъчно добре, когато се записват в училище, нито пък са придобили основни знания и умения, необходими за да се справят с учебния процес. Моделите на социализация в много ромски групи , особено в квартали с преобладаващо ромско население, създават допълнителни трудности за адаптацията на ромските деца в училище, ако те не са посещавали предучилищни групи.

Патриархалните норми на прекомерен контрол върху поведението на момичетата и жените в някои ромски подгрупи също са фактори определящи ранното отпадане от училище.

Въпреки всички трудности, които срещат, за периода 2001-2011 се наблюдава увеличаване на броя на младите роми, завършили висшите учебни училища в страната, специализирали или получили висше образование в чужбина. Успехите в това отношение са дори по-високи от тези, отчетени от НСИ по време на преброяването, защото много млади хора не се самоопределят като роми, след завършване на висше образование.

Данните от преброяването на 2011 г. показват, че въпреки нарастването на дела на ромските младежи с висше образование, тенденцията голяма част от младите граждани от ромски произход, да остават без подходящо образование, поради отпадане от училище на по-ранен етап, или не записване в училище, все още е налице. Положението е различно в различните ромски подгрупи, населени места и региони.

След последното преброяване на населението през 2011 г., НСИ съобщава за първи път процент от населението, които "никога не са посещавали училище". 1,2% от населението за период от седем години - около 81 000 души - никога не са ходили на училище. Наред с това 1,7% от населението на девет и повече години са неграмотни - над 112 000 души. Социалните причини са идентифицирани като основните причини за този негативен процес. При справянето с това предизвикателство, усилията следва да бъдат насочени към намаляване на равнището на отпадане от образователната система, достъпът на етническите малцинства и уязвими деца с увреждания до качествено образование в общата система на образование, както и насърчаване и развиване на образователни възможности за уязвимите групи.

1.2 Национални местни закони за малцинствата със специален фокус върху ромите

В България съществува Национална стратегия за интеграция на ромите в Република България (2012-2020) , която е политически рамков документ, който определя насоките за прилагане на политиката за социална интеграция на ромите.

Националната стратегия за интегриране на ромите в Република България (2012-2020) е стратегически документ, израз на политическия ангажимент на правителството за европейско развитие на България, в съответствие с Националната програма за реформи на Република България (2011 -2015) и с Националния план за действие за Десетилетието на ромското включване 2005-2015 г.. Тя е изготвена в съответствие със стратегическите и

оперативните национални документи на институциите, отговорни за нейното изпълнение (Министерство на образованието, младежта и науката, Министерство на здравеопазването, Министерство на регионалното развитие и благоустройството, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на културата, Комисията за защита от дискриминация и т.н.), в изпълнение на националната политика за повишаване на качеството на живот и осигуряване на равни възможности за всички български граждани.

Стратегията отговаря на международните стандарти за правата на човека и правата на лицата, принадлежащи към малцинствени групи - Международни инструменти на ООН, по които Република България е страна: Международен пакт за граждански и политически права, 1966 г. (в сила за Р. България от 1970 г.); Международен пакт за икономически, социални и културни права от 1966 (в сила за Р. България от 1970 г.), Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация от 1966 г. (в сила за Р. България от 1992 г.); Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, 1979 г. (в сила за Р. България от 1982 г.); Конвенцията за правата на детето, 1989 (в сила за Р. България 1991) и т.н.

Стратегията се вписва в контекста на развитието на европейските политики в областта на интеграцията на ромите, като се взема предвид Рамката на ЕС за национални стратегии за интегриране на ромите до 2020 г. .

Оперативното изпълнение на Националната стратегия за интегриране на ромите в Република България (2012-2020) се извършва чрез плана за действие (ПД), и ще се реализира в два етапа. Първият етап , 2012-2014 , ще бъде завършен със завършването на изпълнението на Националния план за действие по международната инициатива Десетилетие на ромското включване, актуализиран през 2011 година. Цялостен анализ на изпълнението за този период ще бъде направен във връзка с неговото завършване (2 февруари 2015 г.).

Вторият период, 2014-2020, обхваща следващият програмен период на оперативните програми на Европейския съюз, за да бъде реализиран с финансовата подкрепа и чрез инструментите на ЕС. Предвижда се междинно преразглеждане/ актуализиране на ПД за 2017 с цел да се гарантира ефективността и устойчивостта на мерките. Стратегията може да бъде удължена, допълнена или променена след 2020 г., в зависимост от постигнатите резултати, съществуващите политически, социални и икономически реалности и нови предизвикателства.

1.3 Правна рамка и съществуващи политики за образование за възрастни, насочени към ромите

Съгласно член 53, параграф 1 от Конституцията на Република България: „всеки гражданин има право на образование“. Параграф 2 от същия член на Конституцията гласи, че училищното образование до 16-годишна възраст е задължително. Рамковата конвенция за защита на националните малцинства в България, от своя страна, регулира равен достъп до образование на всички равнища за лицата, принадлежащи към национални малцинства. Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество, което е резултат от диалог между ромската общност и българското правителство, съдържа основните принципи на цялостна държавна стратегия за осъществяване на реално равноправие на ромите в България. В основата на този рамков документ са Програмата за равноправно участие на ромите в обществения живот на България и програмните документи на правителството. Основният документ, който определя образователната политика на правителството към ромите, е Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество, приета от Министерския съвет през април 1999 година. Той има раздел, посветен на образованието, подчертавайки четири ключови въпроси за образованието на ромите:

- Пространствената сегрегация на ромските училища;
- Необосновано настаняване на ромски деца в училища за деца със специални нужди;
- Липса на образование на майчин език;

Нисък образователен статус на ромското възрастно население

Рамковата програма определя шест стратегически цели: десегрегация на ромските училища; премахване на практиката нормално развити ромски деца да бъдат прехвърлени към специализирани институции; противодействие на расизма в класната стая; осигуряване на обучение на майчин език; подкрепа за разширяване на възможностите за висше образование за ромите.

Национални и локални обучителни програми, институции и подходи

През 2004 г. Европейският съвет прие доклад за образование и обучение 2010 - успехът на Лисабонската стратегия зависи от спешни реформи. Посланието на доклада е, че усилените образователни реформи и целеви инвестиции в ученето през целия живот са от съществено значение за постигане на общата цел - през 2010 Европейският съюз да бъде "най-конкурентоспособната и динамична икономика, основана на знанието за света, способна на

устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и по-голяма социална кохезия". Европейският съвет призова държавите-членки да разработят съгласувани национални стратегии за учене през целия живот като важен принос за постигането на амбициозната обща цел. Националната стратегия за учене през целия живот за 2008-2013 (Министерство на образованието, младежта и науката, 2008) представя бъдещите политики за развитието на ученето през целия живот в България.

Добри практики, изводи и препоръки за обучителни програми за възрастни

В рамките на Националната стратегия за учене през целия живот, Фондация "Рома" - Пловдив, реализира два проекта за обучение на възрастни роми в България. Първият проект се нарича "Втори шанс" и се реализира между 2002 и 2009 година. Той е финансиран чрез Асоциацията на германските народни университети и Института за международно сътрудничество. Училището "Втори шанс", което е основано през 2002 г. от коалиция от организации на гражданското общество в Столипиново, е първото от този тип в Източна Европа. Програмата дава шанс на възрастни роми да учат и да се развиват, да придобият умения за комуникация и социални умения, и дава реална възможност за успешна интеграция в обществото. Училището предлага обучение за средно образование, курсове за ограмотяване и социална адаптация. Като резултат от проекта е създадено модерно съоръжение за обучение на възрастни. Освен това са обучени преподаватели в съвременни методи за преподаване на възрастни. 22 ученици са завършили основно образование, и 54 - средно образование. 420 роми са били ограмотени в основни умения за четене и писане. 34 ученици са получили професионално обучение, а 54 ученици - обучение за социална ориентация. Проектът се разпространява и в други общини като София, Кюстендил, Брезник. Вторият проект, разработен от фондация "Рома" - Пловдив за образование за възрастни роми се финансира от Ромския образователен фонд в Будапеща (BU 095). Проектът се осъществява в периода между 2006 и 2007 година. Проектът осигурява консултантски класове за ученици от 9 до 12 клас, които се обучават в индивидуална форма на обучение. Учениците са подпомагани по време на тяхното обучение и се подпомага тяхната подготовка за изпитите. Социалните и комуникативни умения също са предмет на обучение. Като резултат от проекта, 36 ученика успешно завършват средно образование. 13 обучаеми са положили успешно своите зрелостни изпити, и 18 обучаеми успешно започват работа.

Друга фондация в България, която работи по проект, свързан с финансовото образование на възрастни роми е Хабитат, България. Проектът се нарича: „Подобрения на дома за семейства

с ниски доходи и семейства в риск". Организацията работи по тази програма от 2008 г. насам, тя е предназначена за широк кръг хора, включително роми, и е адаптирана за семейства, които не са с висше образование. Програмата за обучение се финансира от няколко източника: Фондация CITI Group, програма " Овластяване на безвластните по време на криза" на Институт Отворено общество и Тръст за гражданско общество в Централна и Източна Европа.

"Планирай бъдещето си" е обучителен модул, който осигурява основни познания за финансово планиране на семейния бюджет. Образователният пакет "Планирайте вашето бъдеще" е разработен от Център за микрофинансиране (MFC), и е тестван първо в Полша и след това адаптиран към финансовите и образователните потребности на хората с ниски доходи в България и други страни в преход. Курсът има за цел да осигури практически умения за семейства от местната общност, с които те се справят с реални житейски ситуации и да преодолеят трудностите по време на криза. Участниците научават как да планират бъдещите си приходи и разходи, как да намалят излишните разходи, как да спестят пари и как ефективно да заемат средства и да управляват заеми разумно. Обученията са с продължителност един или два дни и се провеждат в групи от по 15-20 души. Участниците работят в малки групи и се разглеждат техните случаи, които се използват като илюстрация на учебния материал. В процеса на обучение се използват интерактивни методи на преподаване, които осигуряват активното участие на всички обучаеми: мозъчна атака, дискусии, презентации в малки групи и в голяма група.

В резултат на проекта са проведени 35 обучения в различни градове в страната, и са обучени 509 души на възраст между 14 и 65 години. Проведени са обучения в следните градове: Разград, Враца , Сливен, Благоевград , Смолян, Памукчии (Стара Загора) , София, Дупница, Плевен, Лом, Област Кюстендил, Айтос, Силистра, Ракитово .

Някои от най- важните резултати от тази програма са свързани с промяна на поведението на обучаемите по отношение на:

- Погасяване на заеми. Повечето от участниците продължават да плащат редовно месечните си вноски или са подобрили техните плащания. 30% от участниците възнамеряват да вземат заем в близко бъдеще, и 67% от тях вече имат заеми.
- Спестявания. Участниците повишават своята финансова култура. Преди обучението 45% от участниците са били фокусирани върху спестяването за краткосрочни цели и за покриване на ежедневните си разходи, а след семинара се повишава спестяването за

по-съществени и значими цели, например за ремонт или за закупуване на нова къща (46%), за обучение на себе си или децата си (37%), за пенсия (8%) или за неочаквани и непредвидими събития (37%).

- Бюджетиране и управление на парите. Резултатите от оценката показват, че тези, които са участвали в обученията са много по-съзнателни за притока на пари, както за своите приходи и разходи.

На въпроса "За какъв период от време смятате/възнамерявате да планирате семейния бюджет?" Преди обучението, 54% от участниците са отговорили, че планират ден за ден, за седмица или за месец. След обучението 46% от участниците са отговорили, че ще започнат да планират за по-дълъг период от време: шест месеца, една година или по-дълго. След обучението 48% от обучаваните са заявили, че ще започнат да спестяват за значими събития от жизнения цикъл и 41% ще започнат да спестяват малко пари за непредвидени събития (така наречената "предпазна възглавница" или "фонд за извънредни ситуации"). Повечето от участниците преди обучението отговарят, че най-важното за успеха на спестяването е наличието на достатъчно доходи на семейството. След обучението 25% са отговорили, че най-важното е добре дефинирана финансова цел, а 69% са отговорили, че самодисциплината е от решаващо значение.

2. Описание на методологията

Избран контекст и общност: Факултета

Квартал Факултета е най-големият ромски квартал в София, както и вторият по големина в България. Неофициално между 35 000 и 45 000 души живеят в квартала. Във Факултета, старата комунистическа система на жилища, заетост и образование-за-всички, е заменена с порутени и незаконни жилища. Равнището на безработица е 70%, там са и най-лошите учебни заведения в столицата.

Фондация „Здраве и социално развитие“ развива здравни и социални програми в квартала през последните 12 години. Ромската общност е развила доверие и признателност към работата на фондацията, което се дължи на базирани в общността услуги с високо качество и посредничеството на аутрич работници от ромски произход. Това е една от основните причини за избора на този контекст за провеждане на изследването.

Набиране на участниците във фокус групите

Участниците във фокус групите бяха избрани с оглед на техния опит с предоставяне на услуги на хората в квартала. Първата фокус група бе проведена през юни в София, седем специалисти участваха активно в дискусиата: треньор по финансова грамотност (2), финансов консултант, здравен медиатор, общопрактикуващ лекар, аутрич работник и търговец. Втората фокус група бе проведена през септември в София, с участието на 6 специалисти, които предоставят услуги в ромска общност: 2 обучители по финансова грамотност, 2 социални работници, медиатори на ромската общност, председател на НПО. Двама от професионалистите участваха и в двете фокус групи.

Всички участници в индивидуалните интервюта, са жители на квартала и бяха привлечени от аутрич работниците от фондацията. Критериите за подбор са определени в съответствие със специфичните цели на изследването: пол, възраст, семейно положение и работен статус, и съответстват на основното допускане на изследователския екип, че това са факторите, които определят начина, по който хората от общността управляват своите средства.

Изследователският екип е съставен от професионалисти с богат опит в социалните изследвания в ромската общност: трима психолози и социален работник. Аутрич работниците на фондацията бяха ангажирани с привличане на участници, които отговарят на критериите на изследването.

Фокус групите

Първата фокус група (BG-FG-1): Изследователите съобщават, че преди началото на фокус групата участниците са били напрегнати, след обяснението защо са поканени и темите, които трябва да се обсъдят, те са се успокоили. Участниците са се фокусирали лесно върху темите и са споделили точна и полезна информация. По време на дискусиите са били повдигнати въпроси относно теми, свързани с приоритетите на семейния бюджет и лихварите.

Втора фокус група (BG-FG-2): Участниците са се фокусирали лесно върху темите и са споделили точна и полезна информация. По време на дискусиите са били повдигнати въпроси относно теми, свързани с приоритетите на семейния бюджет и лихварите.

Индивидуални интервюта

Атмосферата по време на интервютата е описана като „приятелска“ (средна продължителност около 40 минути). Само един от участниците е отказал да бъде записан на диктофон, защото "разговорът за пари е личен ". Друг участник е проявил колебание да даде съгласието си, поради незаконната дейност, която развива. Единствената смущаваща тема,

съобщавана от анкетъорите е темата за лихварството, на която участниците реагират с подозрение и стават предпазливи при отговорите на въпросите. Освен това някои от участниците имат трудности при назоваване на конкретни цифри, когато говорят за разходите на семейството. Обяснението, което дават в тази връзка е, че друг член на семейството се грижи за покупките и те не разполагат с тази информация.

	мъже	жени
възраст	20-35	18-35

Образователно ниво: от всички мъже, участващи в изследването, само един е завършил гимназия, един е прекъснал средното си образование преди години, но в момента посещава вечерно училище, за да го завърши, шест са завършили основно училище, а двама от тях не са завършили дори начално образование.

Само една от жените, участващи в изследването е завършила гимназия. Една от тях е започнала да учи средно образование, но прекъсва, четири от тях са завършили основно, а две са завършили начално училище. Няма информация за образователното равнище на две от участничките.

Работен статус (професия): повечето от мъжете участници в изследването са самонаети, един работещ в незаконен бизнес (лихвар), един работи в неправителствена организация, двама са безработни (събира на материали за рециклиране от боклука), и един работи в голям супермаркет на пълен работен ден. Пет от жените са безработни, една от тях участва в медицински изследвания срещу заплащане. Работещите жени са хигиенистки, три от тях работят на трудов договор, две са на пълен работен ден, една е наета на непълен работен ден, а една работи нелегално.

3. Резултати: основни аспекти

3.1 Източник на доходи

Източниците на доходите се отнасят към различните начини, по които участниците печелят своите пари. Основните теми са: редовен доход, който е предвидим и покрива основните нужди на семейството, като храна, ток и вода. Обикновено този доход се получава на месечна база, като заплата, заплата на партньора, пенсии и социални помощи, детски надбавки, доходи от легален бизнес.

Втората голяма тема, свързана с тази категория е нередовния доход, включително сезонна работа, доходи от таксиметров превоз, пари от рециклиране на отпадъци, наеми или друг доход, който не е регулярен.

Трима от участниците заявяват, че не разполагат с никакви редовни доходи, освен средствата от социално подпомагане и детски надбавки. Една от тях планира да си намери работа, а в момента участва в медицински изследвания срещу заплащане. Другите двама не планират да търсят редовен доход. Общият брой на бенефициентите на социални помощи е седем.

Осем от участниците съобщават, че месечният доход е непредсказуем за тях (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-12M28, BG-I-11M20, BG-I-03F26, BG-I-05M26, BG-I-16F27, BG-I-18M24, BG-I-20F31). Първият е собственик на цветарски магазин (BG-I-01M28), вторият шофьор на такси, който обясни, че доходите му варират в зависимост от сезона: обикновено те са по-високи през зимата (BG-I-02M34). BG-I-12M28 е лихвар и неговият бизнес се определя от търсенето. Независимо от това той определя приходите от незаконната си дейност като редовен доход. Този участник обявява най-високи доходи от всички участници в изследването: средно 1700 лв. (870 € повече или по-малко) на месец (2900 лв. = 1480 € най-много и 1000 = 500 € най-малко). Въпреки това, семейството му също ползва детски надбавки. Най-ниските доходи в извадката се отчитат от безработен младеж, който събира материали за рециклиране от кофите за смет, като обикаля града с кон и каруца. Той съобщава, че ежедневният му доход е между 2-10 лв. (1-5€) (BG-I-11M20).

Някои от анкетираните са безработни жени (BG-I-03F26, BG-I-05M26, BG-I-16F27). Една от тях докладва, че няма собствен доход и е напълно зависима от родителите си (BG-I-10F18). Както може да се види от отговорите на участниците, самонаетите мъже декларират най-високи доходи в сравнение с всички останали: над 1000 лева. След тях са мъжете, които работят на пълен работен ден, с договор (до 600 лв.).

Като цяло доходите на жените са по-ниски от тези на мъжете. Работещите жени получават до 310 лв. (158 €), каквато е официалната минимална работна заплата в България. Тази, която работи на непълно работно време, получава 160 лева.

Много просто изчисление на доходите на участниците показва, че доходите на безработен мъж е близък до доходите на законно работещите на трудов договор жени, като разликата между тях е, че доходът на мъжа не е редовен. Това е очакван резултат от изследването, като се има предвид, че жените са по-ниско платени в България като цяло. От друга страна,

минималната работна заплата в страната е толкова ниска, че едва покрива основните нужди на работещите. Едно скорошно проучване показва, че броят на "работещите бедни хора" драматично се повишава и това описва ситуацията не само в ромската общност, а в българското общество като цяло.

По последни данни на синдикатите средната сума, необходима за семейство с четири члена (2 възрастни и 2 деца), за да отговори на техните нужди от храна, образование, почивка, здраве и т.н., е 2254 лв. (1150 €) на месец (563 лв. на член от семейството). Това показва, че работещите анкетирани категорично принадлежат към категорията на "работещите бедни", което повдига въпроса за тяхната мотивация да участват в пазара на труда и освен това изяснява една от най-важните причини за изключването на ромите от него през последните години.

В съответствие с твърденията на участниците в изследването могат да бъдат изведени няколко стратегии за оцеляване, използвани от ромските семейства. Най-разпространената от тях е общият семеен бюджет. Като цяло участниците съобщават, че доходите на всички членове на семейството формират общ семеен бюджет. Създаването на общ бюджет се разглежда като стратегия за оцеляване и от социалните работници, работещи с общността:

Те винаги могат да разчитат на помощ от общността и на своите семейства, ако се нуждаят от пари. Общността е много силна и задръжна в такива ситуации. (BG-FG-2)

Наблюдава се разлика между отделните семейства по отношение на това кой решава как да се харчат парите и определя приоритетите за харчене.

В някои семейства мъжете имат решаваща роля в приоритизирането на разходите.

Всички си даваме парите в семейния бюджет. Всички заедно решаваме как да използваме парите, но аз и баща ми решаваме за бизнеса. (BG-I-01M28)

Друго изказване в тази посока, направено от друг участник е:

Моите родители, аз и жена ми изчисляваме заедно всички доходи. Обикновено аз решавам как да похарчим парите. (BG-I-02M34)

Едно момиче съобщава, че:

Семейството обсъжда как да изхарчи парите, но крайното решение се взема от бащата. (BG-I-17F18)

В някои семейства най-възрастната жена има водещата роля и решава как да похарчи парите:

Майката е глава на семейството и решава как да харчи парите. (BG-I-04F25)

Друг млад мъж съобщава:

Аз давам цялата си заплата на майка си и тя решава как да ги изхарчи. (BG-I-14M25)

Участниците във фокус групите съобщават подобни наблюдения:

Парите остават в семейството. Парите се харчат в семейството и само за семейството, не се заемат пари на непознати. Парите най-често се харчат за режийни, лекарства и храна. Приоритетите в разпределението на парите са: връщане на заеми, плащане на сметки и каквото остане – за храна. (BG-FG- 1)

Една от най-разпространените стратегии, използвани от ромите е закупуване на хранителни стоки „на кредит“ от кварталните магазинчета:

В търговските обекти (магазини, пазари, ресторанти и т.н.) хората работят с хора, които се познават помежду си, така че може да им вярват, че ще върнат парите, които заемат. Т.е., хората дават стоки на кредит само на клиенти, които могат да гарантират, че ще се разплатят в края на месеца. По този начин работят без проблеми. Пари не се дават на случайни хора. Квартал Факултета е относително затворена общност, където всеки познава всеки. (BG-FG-1)

Обикновено гаранцията, която клиентите дават е дебитна карта от банката, със сметката, по която получават своите заплати, социални и детски надбавки. Понякога личната карта служи като гаранция за търговците.

Друга особеност е способността на ромите да активират външни ресурси, за да постигнат своите финансови цели:

Ромите винаги намират начини за активиране на външни (не собствени) ресурси в много трудни ситуации. Те винаги намират организации за подкрепа или поне вземат пари от кредитори. Когато се нуждаят от пари за тях важи правилото: "няма начин, да няма начин!". (BG-FG-2)

Друга стратегия посочена от професионалистите е способността на хората в общността да приоритизират разходите си в съответствие с традиционните си ценности:

Когато се нуждаят, те биха могли да организират разходите си според приоритетите си. Техните основни нужди са за храна и лекарства, особено на най-бедните роми. Те се грижат за здравето на децата си на първо място и не плащат за комунални услуги. (BG-FG-2)

Специалистите също така акцентират и върху факта, че ромите са добре информирани за всички финансови ресурси извън семействата, до които могат да имат достъп, особено финансовата подкрепа от системата за социално подпомагане и на местните власти:

Те са информирани за всички възможности за финансова подкрепа. Става дума за социални грижи и "Закрила на детето". (BG-FG-2)

Макар, че някои от изказванията може да бъдат определени като „осъждащи“ или „стереотипни“ социалните работници имат интересни наблюдения върху способността на членовете на общността да се справят с ограничените финансови ресурси:

Ромите (особено бедните) не успяват да определят приоритетите за харчене на пари. Те харчат повече за алкохол, цигари, хазарт. Вземат спонтанни (емоционални) решения за харчене. Те често харчат повече, отколкото печелят, но приходите са нестабилни и несигурни. Приходите не са достатъчни за планиране и спестяване. (BG-FG-1)

Друго изявление, което потвърждава това наблюдение и дава интересна посока на планирането на обучението е:

Те разпределят парите си на принципа на удоволствието, а не разумно и рационално, харчат безразборно. Те не могат да планират своите финанси, мислят ден за ден. Те харчат всичките си пари за 1 седмица и гладуват през останалите три седмици. Липсват им умения за планиране на бюджета. Средствата се изкарват на дневна база. (BG-FG-2)

Въз основа на тези изказвания могат да се направят две важни заключения:

1. непредсказуемост на дохода. Повечето от информацията, извлечена от разказа на интервюираните също потвърждава непредвидимостта на доходите. Това важи и за ромските семейства с по-високи доходи.
2. анкетираните също потвърждават, че планират бюджета си ден за ден и често са в ситуация на спешност, когато те трябва да намерят пари за покриване на неочаквани, но важни нужди, като например спешни случаи.

Един от участниците във фокус групата успява да обобщи с две изречения използваните стратегии, както и най-важните елементи на семейните бюджети:

Повечето хора знаят на каква финансова подкрепа могат да разчитат. Те работят за по-малко пари, но успяват да спестяват, въпреки ниските доходи.

Жената е "касичка" у дома и разпределя парите за децата за училище, храна и лекарства. (BG-FG-1)

3.2 Потребление

Храна: основните категории разходи са плащане на сметки и храна. Средно семействата харчат за храна около 200 лв. (102 €) месечно. Тази сума не включва разходите за алкохол и цигари. Един от участниците отчита разходи за хранителни продукти за семейството си (съпруга и дете) 50-60 лв. на месец, което едва ли е достатъчно за оцеляване. Една от безработните жени, омъжена за безработен мъж съобщава, че целият дневен доход на семейството, от събиране на отпадъци за рециклиране, се изразходва за храна. Една жена съобщава, че тя взема храна за децата си от детската кухня в квартала - 13,50 лв. месечно, като това осигурява едно хранене на ден. (BG- I- 03F26)

Само двама участници съобщават, че подпомагат семейния бюджет с битова продукция. Интересна подробност е, че те са тези, които докладват най-висок доход в извадката. Те обработват зеленчукови градини (BG- I- 01M28 , BG- I- 02M34). Най-възрастните членове на семейството се грижат за тези градини като хоби, и не го правят по финансови причини. Няма информация за стойността на продукцията и как тя подпомага семейния бюджет, но като се имат предвид разходите, които интервюираните докладват - 500 лв. (BG- I- 01M28) и 200 лв. (BG- I- 02M34) за семена и други материали годишно, не са много семействата в квартала, които могат да си позволят това хоби. Един от участниците докладва, че плаща наем за коня, който използва, за да " работи", но не споделя колко плаща(BG- I- 11M20).

Хранене навън: само четирима от участниците декларират редовни разходи за заведения и ресторанти. Участниците, които докладват високи доходи, съобщават, че посещават заведения 3-4 пъти на месец и харчат 80-100 лв. за това. Четирима от участниците докладват, че посещават заведения и ресторанти "рядко".

Един от работещите мъже се храни всеки ден на работа (3-4 лв./дневно), и тези разходи не са включени в другите разходи за храна на семейството, нито в месечните му доходи. (BG-I-14M25).

Алкохол и цигари: шест от мъжете съобщават, че имат разходи за алкохол и цигари на стойност средно от 100 лв. на месец – предимно за бира. Само две жени съобщават, че имат дневни разходи за цигари: 5 лв. на ден.

Участниците във фокус групата описват различно положение по отношение на този въпрос:

Ромите (особено бедните) не успяват да определят приоритетите за харчене на пари. Те харчат повече за алкохол, цигари, хазарт. (BG-FG-1)

Пушенето е често явление в квартала. Нашите наблюдения показват, че децата в квартала започват да пушат на 10 годишна възраст. Дори, ако пушачите не си купуват цигари с бандерол, което намалява цената за пакет, както и качеството на продукта, този вреден навик формира голяма част от ежедневните разходи на пушачите.

Жилищен фонд и обзавеждане

Наем: Нито един от участниците не плаща наем за жилището, в което живее, а само един съобщава, че изплаща кредит за дома си – 100 лв. на седмица. Някои от участниците живеят в собствено жилище или в това на своите родители. Голямото семейство споделя една къща, но всяка семейна двойка има самостоятелна стая. Тези, които могат да си позволят, изграждат самостоятелна къща в двора на фамилната къща:

Аз построих сам къщата, без финансовата подкрепа на роднини или близки.

Повечето от моите пари са инвестирани в къщата. В момента купуваме мебели и техника. (BG-I-12M28)

Повечето от тези сгради са незаконно построени.

Строителството без разрешение от общинските власти на земя - собственост на държавата или на общината, както и върху земя, собственост на трети страни - е често срещана практика. Сградите в някои случаи рязко противоречат на регламентите, някои от сградите са незаконни, но и опасни за здравето и живота на обитателите. Сградите са изградени спонтанно и построяването им е пречка за изграждане на инфраструктурата в квартала.

Построих къщата сам с материали, които намерих на боклука – втора употреба. (BG-I-11M20)

Интервюираният живее в нея с жена си и двете си деца.

Повечето от участниците съобщават, че плащат само сметки за ток, и не плащат водата, която потребяват. Те не отчитат тези неплатени сметки като дългове, защото не възнамеряват да ги платят. Събирането на плащанията от клиентите в квартала е проблем за компанията-доставчик, която алармира, че хората от квартала дължат 800 000 лв. за вода. Някои от тях не са плащали в продължение на 10 години и са натрупали задължения на стойност над 5000 лв. на домакинство (Труд, 2013, 9 Октомври).

Един от интервюираните съобщава много високи разходи за ток на месец (330 лв.), което е много висок разход и дори звучи нереалистично. Средният размер на сумите, които семействата плащат за сметки месечно е средно е 150-200 лв. Някои от анкетираните отчитат различни разходи за сметки, в зависимост от сезона: 300 лв. през лятото и 500 лв. през зимата (BG-I-02M34). Млад мъж, чиято заплата е единственият финансов източник за семейството, след неочакваната смърт на баща му, изрази притеснения за предстоящата зима, както и за разходите за отопление на къщата, които той не е в състояние както да планира, така и да покрие (BG-I-14M25).

Поддръжка: всички домакинства, дори и най-бедните, докладват разходи за поддръжка на дома. Сумите, които харчат за това перо зависят от дохода на семейството. Тези с най-големи приходи докладват разходи приблизително 1000/1200 лв. (BG-I-12M28, BG-I-13M23, BG-I-19M27). Тези, които имат среден доход, докладват средни разходи около 200-500 лв. годишно.

Мебели и оборудване: 4 от анкетираните съобщават, че имат разходи за обзавеждане и оборудване (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-11M20, BG-I-13M23). Те посочват, че средно парите, които харчат за мебели са 1000 лв. за 2-3 години. Семействата с най-големи бюджети могат да си позволят да плащат тази сума всяка година (BG-I-12M28, BG-I-13M23).

Техника: само един от интервюираните, докладва редовни разходи за техника (BG-I-13M23), за всички останали участници тези разходи, не са редовни и планирани. Един от анкетираните съобщава, че е закупил компютър и мобилен телефон на изплащане – без лихва (BG-I-14M25).

Професионалистите от фокус групата посочват, че е налице специфичен модел на потребление, описващ различните поколения роми. Един от участниците в първата фокус група описва приоритетите на младите хора:

Младите хора харчат много да купуват техника. Те живеят на принципа "не ми давай акъл, а пари". Техниката служи на свой ред като залог в заложни къщи, за да получат пари в брой, те също имат разходи за излизане по дискотеки и други развлечения с приятели.

Най-младите анкетирани в извадката също така съобщават, че имат редовни седмични разходи за излизане с приятели (BG-I-10F18, BG-I-14M25, BG-I-17F18, BG-I-11M20), които не се докладват от по-възрастните анкетирани.

Други разходи

Комуникации: повечето от участниците съобщават, че имат разходи за комуникации - девет за телефони, като шест от тях плащат редовно за интернет. Честа практика е използването на ваучери за мобилни телефони (пет от участниците), защото могат да ги използват, когато могат да си позволят да ги плащат.

Дрехи: разходите за закупуване на дрехи не са редовни. Семействата купуват дрехи 2-3 пъти в годината, а повечето от разходите в тази категория се правят за децата (BG-I-02-M-34, BG-I-11M20, BG-I-13M23, BG-I-12M28, BG-I-06F24, BG-I-08F35, BG-I-16F27, BG-I-18M24).

Повечето от мъжете с редовен доход декларират, че харчат детските надбавки за нуждите само и единствено на децата. За семействата с нередовни доходи детските надбавки, заедно с парите от социалното подпомагане покриват основните нужди на домакинството.

Двама от необвързаните участници съобщават, че си купуват дрехи. Момчето си купува дрехи 2-3 пъти годишно (BG-I-14M25), той изкарва парите си сам. Момичето е изцяло зависимо от родителите си, но тя съобщава, че си купува дрехи всеки месец. (BG-I-10F18)

Здраве: разходите за лекарства представляват един от най-големите дялове в семейния бюджет, но тези разходи също не са планирани. Повечето от анкетираните отчитат разходи за лекарства за децата. (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-03F26, BG-I-05M26, BG-I-11M20, BG-I-12M28, BG-I-13M23, BG-I-16F27, BG-I-18M24)

За лекарства за децата вземаме на заем от родителите си и обикновено не ги връщаме. (BG-I-09F29)

Разходите за здраве не са планирани, и семействата се опитват да намерят пари в случай на необходимост. Само един от анкетираните съобщава, че планира разходи за нуждите на най-възрастните членове на семейството, той съобщава също планирани разходи за спешни случаи - около 500 лв. годишно. (BG-I-01M28).

Образование: шест от участниците докладват разходи за училищно образование (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-12M28, BG-I-07F27, BG-I-08F35, BG-I-20F31). Те включват разходи за учебници и материали (BG-I-12M28, BG-I-07F27), както и дневните пари на децата (BG-I-08F35). Двама от тях докладват, че плащат частни уроци за децата си (BG-I-01M28, BG-I-02M34).

Пътувания и транспорт: седем от мъжете имат редовни разходи, свързани с поддръжката на автомобили (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-12M28, BG-I-13M23, BG-I-14M25, BG-I-15M32, BG-I-18M24). Основните категории са застраховка, поддръжка и гориво. Средният разход на

семействата за поддържане на семейната кола е 150 лв. годишно. В зависимост от честотата, с която използват колата, разходите за гориво варират от 20 лв. на ден (BG-I-12M28), до 50 лв. месечно (BG-I-14M25). Таксиметровият шофьор съобщава месечни разходи за гориво около 800 лв. (BG-I-02M34).

Две от работещите жени (BG-I-07F27, BG-I-09F29) и един от работещите мъже докладват (BG-I-14M25), че имат разходи за градски транспорт (BG-I-07F27, BG-I-09F29). Един участник съобщава за месечни пътни разходи за съпругата си, за ходене на работа (BG-I-02M34). Една от интервюираните жени съобщава, че нейният съпруг използва личната си кола, за да кара хора от квартала в града, когато той отива на работа, и по този начин покрива разходите си и печели някои допълнителни доходи (BG-I-09F29).

Ваканция: трима от участниците съобщават, че имат разходи за семейни почивки. Двама от тях (BG-I-02M34, BG-I-13M23) ходят редовно (всяка година) на почивка на море. Това им струва около 1000 лв. на година. Третият ходи, заедно със семейството си, на почивка на планина всяка година (BG-I-06F24). Този разход е около 450 BNG годишно.

Развлечения: четири от анкетираните съобщават, че харчат редовно за развлечения (BG-I-11M20, BG-I-14M25, BG-I-06F24, BG-I-10F18). Една от интервюираните жени съобщава, че излизат редовно - всяка неделя, със семейството. Тя обяснява, че всеки път купуват сладолед за децата, малки подаръци, посещават зоопарка, или други развлечения за децата. Тази семейна традиция струва 50 лв. седмично. (BG-I-06F24).

Един мъжете съобщава, че излиза с приятели на дискотека всяка седмица, което му струва 50 лв. на месец (BG-I-11M20).

Двамата необвързани участници също отчитат разходи за развлечение. Мъжът излиза с приятелката си и с приятели веднъж седмично. Това му струва 25-30 лв. на месец. Той обясни, че след смъртта на баща си той не посещава дискотеки, защото е в траур, и поради ограничения бюджет (BG-I-14M25). Неомъженото момиче съобщава 20 лв. дневни разходи за забавления (включително парите за цигари) (BG-I-10F18).

Един от участниците съобщава, че един член на семейството играе хазарт:

Но не редовно и с малки залози (BG-I-01M28)

Друг споделя мнението си за хазартните игри:

Аз не играя... вече... някои от приятелите ми ходят в казината в центъра.

Обикновено губят пари- знаеш каква е играта – първо печелиш и после не

можеш да се контролираш. Залозите и загубите са високи. Не знам колко, но са високи. (BG-I-02M34)

Разходи за тържества и други „специални случаи“: половината от участниците съобщават, за разходи за празнични и други специални поводи (BG-I-02M34, BG-I-05M26, BG-I-14M25, BG-I-04F25, BG-I-06F24, BG-I-07F27, BG-I-08F35, BG-I-16F27, BG-I-18M24, BG-I-19M27). Харченето за семейни събития е много важна част от културата на ромската общност. Сватбите и други семейни тържества са в основата на социалния живот в общността. Професионалистите, които работят с общността го описват като разход от най-съществено значение за всеки член на общността:

Ромите харчат пари за пищни тържества - сватби, абитуриентски балове, рождени дни. Сватбата трябва да бъде разточителна- всички хора от квартала са поканени. "Бракът е инвестиция." Изхарчените пари за сватбата трябва да бъдат възстановени от гостите. (BG-I-FG-1)

Млад мъж съобщава за разходи в размер на 1500 лв. за погребението на баща си:

Разходите за погребението на бащите ми бяха покрити от неговия работодател. В действителност той плати заплатите, които баща ми не беше получавал в продължение на 3-4 месеца. Това е реалността в тази страна - работиш, за да платиш собственото си погребение. (BG-I-14M25)

Един от участниците, съобщава за 500 лв. годишни разходи за празнични и специални поводи (BG-I-01M28). Повечето от анкетираните отчитат два типа разходи в тази категория: „сватби“ и „други семейни тържества“. Когато са канени на сватба семействата плащат 50-60 лв. (BG-I-05M26, BG-I-04F25, BG-I-06F24, BG-I-09F29), за други поводи по 20-30 лв.

Една от интервюираните жени разделя разходите на две групи - поводи с близки роднини (30-40 лв.) и поводи на други, не толкова близки роднини (20-10 лв.). (BG-I-04F25).

3.3 Представа за икономически успех

Представата за икономически успех, споделяна от участниците е много сходна. Демонстрацията на успеха е основен елемент от тази представа, като той се свързва с: голяма къща, скъпа кола и скъпи дрехи. (BG-I-01M28, BG-I-11M20, BG-I-12M28, BG-I-14M25). Успехът се свързва и с по-добро качество на живот.

Богат човек е този, който има голяма къща, поне на три етажа, има кола, голяма, и всички да го познават. (BG-I-01M28)

Богат е този, който има всичко: коли, голяма къща, дрехи, хубав телефон. Човек, който живее в малка къща и няма кола е беден. (BG-I-16F27)

Богат е този, който има хубава кола, къща за 100 000 лв., хубав телефон и скъп часовник. Богатият човек има пари и не работи. (BG-I-17F18)

Богатият човек има голяма кола, да се показва, хубава къща в хубав квартал, скъпи дрехи, бижута, смарт фони и пътува много по света. (BG-I-19M27)

На богатият човек всичко му е наред – има достатъчно пари, има голяма, обзаведена къща, не си показва златото. (BG-I-03F26)

Има разлика между „богатия” и „успелия” човек. За някои от интервюираните, повечето жени, успехът означава добро образование и добра работа. (BG-I-06F24, BG-I-04F25).

Успехът означава да си образован, да имаш къща и семейство. Да имаш частен бизнес, и бъдеще. (BG-I-06F24)

Успешен е човек, който има диплома, ако имах пари, бих ги инвестирала в обучението на сина си, за да му дам бъдеще. (BG-I-04F25)

Успешна жена е образованата жена, да е здрава и чиста, да има работа, да вярва на мъжа си и да се грижи за децата си. (BG-I-03F26)

Разликите между половете най-вероятно съответстват на различните ценности на двата пола: мъжете са насочени към финансови постижения и просперитет; жените търсят сигурност и финансова стабилност. Тези различни мотиватори са свързани с различни стратегии за справяне: мъжете са ориентирани да развиват успешен бизнес и да бъдат независими предприемачи, докато жените са ориентирани към намирането на постоянна работа, която може да гарантира редовен и предвидим доход. Друго възможно обяснение на тези различия е ранното отпадане от образователната система на някои от жените, поради ранните бракове. Образованата жена се свързва в общността с независимост или / и по-добри възможности за брак, тя може сама да избира за кого да се омъжи.

Освен това традиционна ролята на жената се свързва с ролята на домакиня и съпруга, представата за успешната ромска жена се свързва с тези традиционни роли.

Да, разбира се жената може да е богата, те са богати със семействата си. (BG-I-02M34)

Друга популярна представа е, че жената не може да има собствено богатство, без подкрепата на семейството си (родители) или ако не е омъжена за богат мъж. Един от интервюираните мъже разкрива ограничените възможности на жените в квартала да печелят пари :

Възможно е ли е жена да е богата?

BG-I-01M28: Ако родителите ѝ или мъжа ѝ са богати - да. В противен случай – не. Аз не познавам ромска жена, която да е забогатяла, освен ако не е проститутка.

Как така?

BG-I-01M28: Няма други източници на доходи за жените тук.

3.4 Спестявания и инвестиции, кредити

Спестявания: „Спестяването“ се разбира като „ограничено харчене“, както се изказа една от жените:

Спестяваме като не харчим толкова. (BG-I-08F35)

Само един човек докладва, че е успял да спести никакви пари – защото ги е инвестирал отново в своя бизнес – кафене. (BG-I-06F24). Тези от интервюираните, които споделят, че успяват да спестяват, го правят с цел да закупят неща от които се нуждаят или за да имат някой лев за спешни ситуации. Понятието „спестяване“ не се свързва с бъдещо благополучие или сигурност за бъдещето.

Кредити: не е много ясно какво имат предвид интервюираните, както съобщават, че изплащат кредит – към банка или към фирми за бързи кредити. Така или иначе само един интервюиран съобщава, че изплаща кредит за къщата си. Седмичната вноска за къщата е 100 лв. на седмица. (BG-I-12M28.) Една от жените съобщава, че има трудности при изплащането на своето задължение (BG-I-04F25). Друга съобщава, че е теглила бърз кредит, но в последствие разбрала, че лихвата е прекалено висока и не би го направила отново. (BG-I-08F35).

Шест от участниците съобщават, че заемат пари при нужда от роднини, лихвари или други хора от квартала. (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-13M23, BG-I-04F25, BG-I-07F27, BG-I-09F29). Една от жените разказа, че при нужда, мъжът ѝ тегли 300 – 400 лв. авансово от работодателя си и след това му ги връща на вноски.

Двама от интервюираните споделят, че са закупили стоки на изплащане – техника и обзавеждане за дома (BG-I-14M25, BG-I-10F18).

Инвестиции: само трима от анкетираните съобщават, че идеята за инвестиция не им е чужда, като всички те са мъже. Единият обясни, че той се опитва да се инвестира пари в злато (BG-I-11M20), вторият, че инвестира по-голямата част от парите си в изграждането на дома си и обзавеждането му (BG-I-12M28), а един таксиметров шофьор заяви, че колата му е неговата инвестиция (BG-I-02M34). Нито една от жените, не съобщава за спестявания и финансово планиране за бъдещето. Жените обясняват, че всички свободни пари се изразходват за ремонт на къщата, и "неща, от които се нуждаем у дома" (BG-I-07F27, BG-I-10F18).

Лихвари: Заемането на пари от лихвари е стратегия използвана от мъжете за бързо намиране на пари (BG-I-01M28, BG-I-11M20, BG-I-12M28, BG-I-06F24):

Обикновено заемам пари от приятели и после им ги връщам. Лихварството е много популярно тук, разбира се. (BG-I-01M28)

Вземам между 2 и 50 лв. от лихвари и ги връщам на време, защото лихвата е много висока – 50% на ден Лихварството е нечестен, но полезен бизнес. (BG-I-11M20)

Когато се нуждаят от пари жените по-често се обръщат към роднините си. (BG-I-04F25, BG-I-07F27) Честа практика е заемането на пари от роднини и приятели – най-често малки суми за кратко време (BG-I-14M25, BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-12M28, BG-I-13M23, BG-I-16F27, BG-I-18M24).

Професионалистите, работещи в общността описват различни поколенчески патерни по отношение на лихварите в общността:

По- младите, на възраст между 30-40 години са по разумни. Те не вземат пари от лихвари срещу голяма лихва. Лихварите не водят преговори. Те създават правилата и ги налагат, защото хората се страхуват от тях. Вземат 60% лихва на месец. Младите мислят за бъдещето и мислят как да се отделят от родителите си (за сватба). Ако има солидарност и единомислие в семейството родителите помагат, когато има нужда. (BG-I-FG-1)

3.5 Отношения с банкови институции

Повечето от анкетираните мъже нямат доверие в банките (BG-I-01M28, BG-I-02M34, BG-I-11M20, BG-I-14M25, BG-I-17F18, BG-I-19M27). Тази негативна нагласа е типична за българското общество като цяло, не само за ромската общност. Това недоверие е логично следствие на икономическия срив през 1996 г., когато 17 банки фалираха, а повечето от българите изгубиха своите спестявания и доверието в банковата система. Това е още по-осезаемо в ромска общност поради техния ограничен достъп до банкови услуги. Повечето от изказванията на интервюираните показват техните предразсъдъци към банковата система, а не техния опит с банки:

Много е трудно. Никога не съм се опитвал да тегля кредит- те не дават пари на нас, циганите. Не вярват, че ще ги върнем. Затова вземам на заем от други роми, богати роми. Чувал съм, че са се отнасяли зле към хора, които не са върнали парите на време, но към мен винаги са били добри. (BG-I-01M28)

Като цяло банките не са достъпни за ромската общност. Условието, за гаранция на кредита чрез работната заплата ги прави неподходящи за кредитополучатели по две причини: трудова заетост на трудов договор не е често срещана в квартала, а тези които изпълняват това условие получават прекалено ниско възнаграждение и не са атрактивни клиенти за банките. Професионалистите същото посочват, че някои от ромите заемат пари, които не могат да върнат в срок:

Теглят заеми, които след това трудно плащат. Така е „опарват“ от банкови кредити. (BG-39FG-2).

Друг проблем за някои от ромите е, че комуникацията с кредитните институции, е писмена, а някои от тях имат проблеми с четенето поради ниската им грамотност. Друг проблем е, че документацията е трудна за разбиране дори и за добре образовани хора и те се нуждаят от финансов или юридически консултант, за да им обясни договорните условия на кредитната институция, и да защити техните законни права:

Нямам достатъчен доход, за да спестявам, а и не вярвам на банките - те само крадат. Моето такси е моята инвестиция. Плащам си лизинга, поддръжката, всичко, но искам да сменя бизнеса, не се правят пари вече... никога не съм кандидатствал за кредит от банка – процедурата и документите са прекалено сложни пък и банките не дават кредити на цигани. Дори и да имах

документите, сигурен съм – щяха да ми откажат. Обикновено заемам пари от приятели и винаги им ги връщам. (BG-I-02M34)

Дори участникът, който има най-висока степен на образование в извадката съобщава, че няма доверие в банките, но в този случай той е базиран на лош опит:

Не бих спестявал в банка щях да си държа парите у дома. Аз нямам доверие в банките, защото преди имахме банкова карта, от която някой, аз не знам кой е, изтегли пари. След големи кавги, банката възстанови парите, но аз не им вярвам вече. Освен това баща ми имаше малко пари в банката за втора пенсия, след като той почина, се оказа, че част от парите, са изчезнали от банковата му сметка и обяснението, което ни дадоха беше: "държавата ги е взела". Това ми се струва много странно. (BG-I-14M25)

Проблемът с документацията не се отнася само за банките, но и за фирмите за лесни кредити. Друг проблем, отчетен от анкетираните е, че плащанията към кредитните компании са на седмична база, а заплатите се изплащат веднъж месечно, което е голямо предизвикателство за планирането и обикновено те не се справят с него.

Една от добрите практики в квартала е възможността хората да теглят безлихвени заеми от НПО. Според Хабитат 39 семейства в момента са в програмата за обновяване на домовете си. Кредитите са между 500 до 1000 лв., семействата плащат равни вноски всеки месец. Условието, на които семействата трябва да отговорят са: доказан доход, деца, трябва да докажат, че домът им се нуждае от ремонт и трябва да са жители на квартала. Някои от бенефициентите на програмата имат проблеми с връщането на кредитите си.

Въпреки това един от участниците декларира, че ако се нуждае от пари, предпочита да ги вземе от банка, тъй като условията са по-добри (BG-I-05M26). Някои жени заявяват, че ако имаха пари, щяха да ги инвестират в банка (BG-I-06F24, BG-I-07F27). Една от тях дори заявява, че ако имаше възможност в бъдеще би изтеглила заем, за да купи жилище за децата си извън квартала (BG-I-06F24). Това може да бъде оптимистичен знак, че повишаването на знанията за банковите институции и процедури би повишило информираността и нивото на доверие в тях.

3.6 Планиране на бъдещето

Планирането на бъдещето би могло да се определи по-скоро като „мечтание“, отколкото като планиране на конкретни стъпки към постигане на някаква промяна:

Ако имах пари, щях да построя къща за родителите ми, да направя прекрасна сватба за дъщеря ми и аз да започна нов бизнес - производство на баници. Или щях да емигрирам някъде в Европа с моето семейство. (BG-I-01M28)

Ако имах много пари, щях да започна нов бизнес, търговия може би. За децата ми ... Искам да живеят далеч от този квартал, тази среда им вреди. Дори ако имах много пари, на първо място щях да си купя апартамент в друг квартал сред българите. (BG-I-02M34)

Бих си купил кон и каруца, и прасета. (BG-I-11M20)

В бъдеще бих искала да имам фризьорски салон, който моите родители ще направят за мен. (BG-I-10F18)

Само двама от интервюираните съобщават, че планират да завършат гимназия, за да могат да си намерят по-добра работа и правят съответните стъпки в тази посока (BG-I-02M34, BG-I-04F25):

Бих искал да започна нов бизнес. Преди бях търговец - ще измисля нещо друго в скоро време, само да завърша образованието си, уча във вечерна гимназия. Нямам някаква идея какъв бизнес ще започна ..., моите приятели са в чужбина и са много доволни от работата си там - предимно строители, те дори изпращат пари на семействата си тук. (BG-I-02M34)

Четирима от участниците биха искали в бъдеще да си намерят по-добра работа или да намерят допълнителен източник на доходи (BG-I-14M25, BG-I-03F26, BG-I-07F27, BG-I-08F35).

Някои от участниците споделят, че искат да развият това, което вече са постигнали:

Мъжът ми иска да има още една кола и да наеме шофьор, който да работи за него. (BG-I-06F24)

В бъдеще искам да направя бизнеса си законен и да го разширя. (BG-I-12M28)

Един от участниците съобщава, че в бъдеще иска да се научи да планира по-добре разходите си.

Да планирам разходите по-добре, да съм по-умен. (BG-I-05M26).

Някои от участниците изказват притеснения за бъдещето. (BG-I-01M28, BG-I-13M23, BG-I-14M25). Повечето от участниците съобщават, че гледат с тревога към бъдещето, защото то

им се струва непредсказуемо и не се надяват на нищо добро. Предприемачите са загрижени от намалената платежоспособност на клиентите си:

Не виждам нищо добро в бъдеще – хората обедняват все повече- не купуват цветя дори и за осми март, жена ми е продала тази сутрин само два букета за 3 часа. Хората са толкова нещастни и болни. Ако можех да променя нещо – щях да се махна от тази страна. Имам приятели, които емигрираха в Испания и сега са много по-добре. (BG-I-01M28).

Таксиметровите шофьори са разтревожени за повишаването на цените на горивата.

Един от интервюираните описва паническа атака причинена от тревога за бъдещето, след като той остава единствен източник на доходи в семейството след смъртта на баща си.

Тревожа се как ще успея да печеля достатъчно за да издържам майка си. Много се тревожа и дори веднъж припаднах на работа. (BG-I-14M25)

4. Заключение и препоръки

Основни заключения

Резултатите от проведените фокус групи и индивидуални интервюта подчертават трудностите на ромското население за намиране на работа, поради тяхното ниско ниво на образование, невъзможността да планират разходите си - поради непредвидимостта на доходите им, необходимостта да намерят пари, за да отговорят на ежедневните нужди на семейството, както и на използваните стратегии, за оцеляване през месеца или за намиране на пари в случай на извънредна ситуация.

Източници на доходи: цялостното впечатление от изявленията на интервюираните и участниците във фокус групите е, че доходите на ромите от квартала са непредсказуеми - независимо дали те са високи или много ниски.

Тези от участниците, които имат предвидим/редовен доход работят за минималната работна заплата или доходът им е близък до нея. Това е най-вероятно резултат от ниското ниво на образование на работниците, а не непременно в резултат на пряка дискриминация. За останалата част от участниците, предвидимият доход идва от социални помощи или детски надбавки.

Обезпокоителен е факта, че доходите на безработен мъж са близки до тези на работещите жени, на непълно работно време (дори и на пълно работно време, работещи жени), което повдига въпроса за мотивацията хората от общността за намиране на работа. Друг проблем

в тази посока е, че законно регламентираната заплата за ниско квалифицирани услуги, които обикновено се предоставят от роми е толкова ниска, че едва покрива основните нужди на индивида, и не е достатъчна за покриване на нуждите на едно семейство. Повечето от работещите роми принадлежат към категорията "работещи бедни". Поради тази причина някои от ромите предпочитат да си стоят вкъщи и да живеят от социални помощи, да работят на черния пазар или да намерят друг начин за печелене на пари, отколкото да работят за минимална работна заплата.

Най-често използваната стратегия за оцеляване на семействата е да споделят общ бюджет, към който всеки член допринася със собствения си доход, включително децата (детски надбавки). Други пазаруват на кредит от местните хранителни магазини, мобилизират всички ресурси в рамките на общността и извън нея (социални услуги, местни власти), за да формират доходи за покриване на основните нужди на семейството.

Потребление: повечето от участниците са фокусирани върху покриване на ежедневните нужди - сметки и храна. Не посещават заведения и ресторанти. Важна част от бюджета са разходите за колата, за тези, които притежават такава. Голяма част от разходите са за децата и техните нужди - дрехи, обувки, лекарства, образование, както и малки подаръци. Участниците с по-високи доходи, които са загрижени за образованието на децата, плащат дори за частни уроци и подкрепа.

Макар, че никой от участниците не плаща наем за дома си, поддържането на дома е важно перо от бюджета, в зависимост от доходите на членовете на семейството. Традиционно разходите за празници или други "специални случаи", също представляват значителна част от бюджета, но те не са планирани и това е най-честата причина вземането на заеми.

Представа за икономически успех: обобщената представа за богат мъж е: човек, който има пари, коли и голяма къща. Някои от жените акцентират върху необходимостта от образование и перспективата, която то дава за намиране на по-добра работа. Напускането на квартала е един от признаците за финансов просперитет на семейството.

Спестявания и инвестиции, кредити: Изглежда, че от гледна точка на участниците понятието "спестяване" означава "ограничено харчене" и не е свързано с бъдеща финансова стабилност. Те са по-фокусирани върху спестяването за краткосрочни цели и за покриване на ежедневните си разходи, без ясна визия за бъдещето, и целенасочено финансово планиране.

Само малцина от участниците споделят идеи за инвестиции, но тяхното разбиране е свързано с "инвестиция в къщата", "в бизнеса - цветарски магазин", "в таксиметров автомобил", или закупуване на злато. Разбирането за инвестиции не е свързано с представата за бъдещо благополучие и просперитет на семейството.

Добри практики са безлихвените заеми, предоставяни от неправителствени организации. Парите са дадени срещу гаранция и служат за подобряване на условията на живот, това ограничава кръга от хора, които биха взели непредвидено заем за други поводи. Тези НПО предлагат съвети за планиране на разходите и постепенно изплащане на кредитите.

Връзка с банки: повечето от участниците нямат доверие в банките, поради лош предишен опит или поради разпространени в общността предразсъдъци. Друга причина е разбирането, че банките не дават пари на ромите, защото те не са надеждни клиенти.

Планиране на бъдещето: няма визия за създаване на финансова стабилност на семействата. Най-честата практика в случай на спешност или друга финансова нужда е заемането на пари от роднини, приятели или лихвари/заемодатели. Жените са склонни вземат пари назаем от роднини и близки приятели, мъжете от лихвари.

Планирането на бъдещето изглежда по-скоро като мечтание за бъдещето, отколкото вземане на мерки за постигане на конкретна цел.

Препоръки

При създаването на програми за финансова грамотност в ромска общност, трябва да има предварителна работа на терен, фокусирана върху мотивиране на индивидите за участие в обучението. Мотивационни интервюта следва да бъдат прилагани по време на фазата на набиране на участници в обученията, за да помогнат на кандидатите да видят ползите от програмата за тях и за техните семейства. Мотивационната работата следва да включва една или повече срещи с кандидатите преди включването им в програмата. По време на тези срещи, целта на програмата следва да бъде ясно обоснована и кандидатът трябва да идентифицира темите и уменията, които той/тя ще придобие по време на обучението и как те потенциално биха могли да повлияят неговото/нейното благополучие.

Начинът, по който информацията ще бъде представена е от съществено значение, защото това се отразява на ефективността на комуникацията между преподавателите и участниците и тяхната мотивация да участват в програмата до края. Материалът трябва да бъде представен по начин, който е лесен за разбиране и с много ясно практическо приложение във всекидневния живот на участниците.

Тази препоръка също така е свързана и с ниския праг на образование на ромите. Езиковите умения на целевата група (особено четене и писане), трябва да бъдат взети под внимание. Например някой от обучаваните може да има проблеми при четене и разбиране на учебните материали. Една препоръка би била да се включва визуална стимулация в учебния инструментариум, като например образователни филми или рисувани истории. Да се използва лесен за разбиране език, вместо сложни икономически понятия, е от решаващо значение за успеха на учебната програма.

Програмата за финансова грамотност следва да бъде свързана с останалите аспекти на живота на ромските семейства и с други програми и услуги: семейно планиране, развитие на детето, безлихвени заеми. Например, зависимостта на семейния бюджет от детските надбавки следва да бъде разпозната от обучаемите като проблем, а не като решение за финансовото благополучие на семейството. Важен момент е, осъзнаването че броят на децата в дългосрочен план прави бедността по-дълбока, дори ако изглежда като лесно краткосрочно решение.

За да се постигнат очакваните резултати, курсът на обучение по финансово управление следва да бъде представен чрез емпирични примери, въз основа на личен опит, и да е свързан с начина на живот на обучаемите и традиционните за общността ценности и практики.

Курсът на обучение трябва да се проведе в квартала, за да е достъпен и да улесни участието. Програмата за финансова грамотност следва да бъде обвързана с мотивацията за работа.

Предложения за теми за обучение:

1. *Планиране и увеличаване на доходите.* Тази тема е свързана с индивидуалния капацитет на всеки един от участниците да изследва неговите/нейните източници на доходи и уменията, които той/тя притежава, но не използва поради някаква причина. Всеки един от участниците ще идентифицира с помощта на учителя зоната на неговото/нейното близко развитие и ще направи план как да го постигне.
2. *Виж за какво харчиш парите си!* Един много прост експеримент показва, че ако направят списък за какво са похарчили пари през последния ден / седмица повечето от хората са изненадани от начина, по който са изразходвали парите и декларират, че биха го променили, ако имат такава възможност. Тази тема има за цел да доведе участниците

до прозрения кои са техните приоритети и да помислят за разходите, от които биха могли да се откажат или да намалят, за да покрият по-важни семейни нужди.

3. *Приоритизиране на разходите.* Темата е свързана с проучване на ценностите на участниците и причините, които стартират покупка. Всеки един от участниците ще бъде изправен пред предизвикателството да направи различни избори, за да установи своите приоритети и да определи какво мотивира неговото/нейното потребителско поведение.
4. *Стратегии за спестяване на пари!* Ще бъдат обсъдени различни стратегии за спестяване. Участниците ще споделят своя опит и ще получат някои нови идеи от групата и от треньорите как да управляват парите, за да бъдат в състояние да спестяват.
5. *Финансовите институции и как да изградим отношения с тях.* Участниците ще научат няколко лесни правила как да правят оценка на риска на отделните кредити. Ще бъде проведена дискусия за това колко е важно да се четат документите преди подписването на договор. Ще се дискутира и потенциалния риск от изпадане в несъстоятелност и невъзможност за изплащане на кредити. Участниците ще научат към кого да се обърнат в случай, че се наложи експертна помощ, за да разберат условията за сключване на договори и какви биха били последствията, ако договор, който вече е подписан от тях, не се спазва.

Библиография

Конфедерация на независимите синдикати в България (2013 Юли).Цената на живота[Data file].

Retrieved from <http://www.knsb->

[bg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2808%3A201306ij&catid=64%3A--](http://www.knsb-)

[&Itemid=96&lang=bg](http://www.knsb-)

Конституция на Република България, чл. 43. § 1,2.

National Council for cooperation on ethnic and Integration issues of Bulgaria (n.d.), *Framework program for equal integration of Roma in Bulgarian society*. Retrieved from

<http://www.nccedi.government.bg/page.php?category=35>

Национален статистически институт, (2011), *национално преброяване, резултати* [Data file].

Retrieved from <http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf>

Министерство на образованието, младежта и науката на РБългария (2008) Национална стратегия за учене през целия живот за 2008-2013. Retrieved from

http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/LLL_strategy_01-10-2008.pdf

Tomova, I. (2012), *Emergence of poverty in transition countries in South-East Europe: the case of Bulgaria*, in *Redefining and combating poverty Human rights, democracy and common assets in today's Europe, Trends in Social Cohesion*, No. 25, 177-197, published by the Council of Europe (ISBN 978-92-871-7336-2). Available at: http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/Trends/Trends-25_en.pdf#page=178

Trud (2013 October 9), *Fakulteta: the hell is here*. Retrieved from

<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=2347563>